

Kaybedilen Rumeli Toprakları Hakkında Meşihate İntikal Eden Meseleler

The Issues Conveyed from the Lost Rumelian Lands to the Mesihat

Emine ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assist. Prof., Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Kırklareli, Türkiye
emine.arslan@klu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3873-3475

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted : 16.12.2023
Yayın Tarihi / Published : 30.12.2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 10 • **Sayı / Issue**: 2 • **Sayfa / Pages**: 363-390

Atıf / Cite as

Arslan, Emine. Kaybedilen Rumeli Toprakları Hakkında Meşihate İntikal Eden Meseleler. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 363-390.

Doi: 10.33460/beuifd.1375057

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: Meşihat kurumu yüzyıllar boyunca müslümanların fetvâ mahiyetindeki sorularına muhatap olmuştur. Bu sorular devletin hakimiyeti altındaki bölgelerden olduğu gibi Osmanlı padişahının müslümanların halifesi olması hasebiyle hakimiyet haricindeki bölgelerden de gelmiştir. Osmanlı'nın zaman içerisinde çekilmek zorunda kaldığı yerlerde geride kalan müslüman nüfus da karşılaştıkları dîni, bazen de hukûkî meselelerinin çözümünü hala bu konularda bağlı oldukları Meşihate başvurmakta bulmuşlardır. Bazı yerlerde bu geri çekiliş daimî olmuş bazı yerlerde ise tekrar hakimiyetin tesis edildiği dönemler olmuştur. Düşman istilâsına uğradıktan sonra tekrar ele geçirilmiş Rumeli topraklarına Mora güzel bir örnektir. Her ne kadar daha sonra tekrar ve kat'î olarak kaybedilsede aradaki dönemde arazi ve emlâkın istilâdan önceki sahiplerine iâdesi vb. meseleler Meşihate yöneltilen fetvâ taleplerine konu olmuştur. Dâimî olarak hakimiyetten çıkan

Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ gibi ülkelerde ise azınlık haline gelen müslümanlar -yapılan anlaşmalar gereği- dini ve kazâî işleri konusunda halife olarak Osmanlı padişahına, dolayısıyla Meşihâte bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Elbette bu süreç pürüzsüz bir şekilde işlememiş müftülerin tayinleri, görev ve yetkileri konusunda sık sık problemler yaşanmıştır. Rumeli topraklarından, vakıf toprak ve emlâkinin nasıl tasarruf edileceği, İslam Bankası kurulmasının câiz olup olmadığı, evvelden öşür arazisi olan yerlerin durumunun ne olduğu, vatandaşı oldukları devlet ile Osmanlı'nın yapmış olduğu anlaşma mücebince müftülerin seçiminin nasıl olacağı, müslüman bir kadının vefatından sonra tabip tarafından muayenesinin câiz olup olmadığı vb. hususlar hakkında Meşihate sorular sorulmuştur. Bütün bunlar göstermektedir ki uzun bir süre yönetilmiş Rumeli topraklarından askerî ve siyâsî olarak çekilmiş olmak bir anda bütün bağların kopmasını sağlamamış, Meşihat kurumu geride kalan müslüman halkın dinî konularda ve toplumsal hayatta karşılaştıkları sorunların çözümünde Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekildiği son ana kadar muhatap olmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı, Rumeli, İstîlâ, Meşihat, Fetvâ

Abstract: Mesihat had addressed the questions of Muslims as fatwa for centuries. These questions came from the regions under the domination of the state, as well as from the regions outside the domination due to the fact that the Ottoman sultan was the caliph of the Muslims. The Muslim population left behind in the places where the Ottomans had to withdraw over time also found the solution of the religious and sometimes legal issues they encountered by still applying to the Mesihat, to which they were attached. Peloponnese is a good example of the Rumelian lands that were recaptured after being invaded by the enemy. Although it was later lost again and definitively, in the intervening period the issues like the return of land and real estate to their previous owners, etc. were the subject of fatwas addressed to the Masihat. In countries such as Bulgaria, Greece, and Montenegro, which were permanently out of domination, Muslims, who became minorities, continued to be loyal to the Ottoman Sultan, and therefore to the Mesihat, as the caliph in their religious and judicial affairs, in accordance with the agreements made. Of course, this process did not run smoothly, and there were frequent problems with the appointment, duties and authorities of the muftis. Questions were asked to mesihat from Rumelian lands as how to use foundation lands and real estates, whether it was permissible to establish an Islamic Bank; what would the situation of places that used to be ushr land; how would the muftis be chosen in accordance with the agreement between the state of which they were the citizens of and the Ottoman Empire; whether it was permissible for a Muslim woman to be examined by a doctor after her death. All this shows that the military and political withdrawal from the Rumelian lands that had been ruled for centuries did not cause all ties to be broken at once, and the institution of Mesihat continued to be the interlocutor of the remaining Muslim people in solving the problems they faced in religious matters and social life until the last moment when the Ottomans left the stage of history.

Keywords: Islamic Law, Ottomans, Rumelia, Invasion, Mesihat, Fatwa

Extended Summary

Mesihat had addressed the questions of Muslims as fatwa for centuries. These questions came from the regions under the domination of the state, as well as from the regions outside the domination due to the fact that the Ottoman sultan was the caliph of the Muslims. The Muslim population left behind in the places where the Ottomans had to withdraw over time also found the solution of the religious and sometimes legal issues they encountered by still applying to the Mesihat, to which they were attached. Peloponnese is a good example of the Rumelian lands that were recaptured after being invaded by the enemy. Although it was later lost again and definitively, in the intervening period the issues like the return of land and real estate to their previous owners, etc were the subject of fatwas addressed to the Masihat. In countries such as Bulgaria, Greece, and Montenegro, which were permanently out of domination, Muslims, who became minorities, continued to be loyal to the Ottoman Sultan, and therefore to the Mesihat, as the caliph in their religious and judicial affairs, in accordance with the agreements made. Of course, this process did not run smoothly, and there were frequent problems with the appointment, duties and authorities of the muftis. Many fatwas related to the lands that were captured by the enemy and later recaptured or completely lost were recorded in the siyer sections of the mejmua (collections) without specifying where the questions came from. The three fatwas issued by Meşihat about the age of the children who were taken captive with their parents, but whose parents were not Muslims, should be taken into account from what age, which is a subject that can be easily encountered in these sections, has been preserved among the documents related to Nemçe (Austria). The reason for this was that a dispute about the exchange of captives, which emerged as a result of the agreements made with Nemçe, turned into a crisis, and the Mesihat was asked for a fatwa for the solution of the issue. The situation of foundations in the lost Rumelian lands was another important problem area. The sale of foundations for reasons such as the decrease in the number of Muslim people in these places due to reasons such as being massacred or being forced to migrate, the destruction of foundation properties, the fact that their income is less than their expenses, the transportation of cemeteries for municipal works, etc, or the allocation of income to other places that were not written in the specifications were another group of questions directed to Mesihat from these regions. Among the economic questions coming from the Rumelian lands were such as, whether al-riba (interest) permissible among Muslims or between Muslims and non-Muslims after the lands that came out of domination and became dar al-harb, and whether it was necessary to pay ushr in case the state of which they has been the citizens of collected tax from the ushr land. There were fatwa demands on the subjects like whether it was permissible to establish an Islamic bank. Apart from foundation properties, a demesne or a fishpond could also be the subject of a fatwa. Questions such as how to own these properties, whether they could be inherited, what kind of property they would inherit, or whether the division of any inheritance between men and women would be as in an Islamic country or equal was among the fatwa demands directed from Rumelia. In a census sent from the Podgariche Consulate, a request was made to protect the creeds of the Montenegrin Muslims. In the census; Mesihat was requested to put out a call in the newspaper warning the Muslims of Montenegro not to be read the translation of the

Qur'an translated into Serbian incorrectly in Belgrade. In addition, There were some other issues. Those who were citizens of the Montenegrin government and died while they were resident there were not buried immediately, but were kept waiting and they were allowed to be buried after being examined by the doctors, and Muslim women were asked to be examined after their death. The view of the Mesihat was also demanded for these issues in the questions coming from Montenegrin muslims. All this shows that the military and political withdrawal from the Rumelian lands that had been ruled for centuries did not cause all ties to be broken at once, and the institution of Mesihat continued to be the interlocutor of the remaining Muslim people in solving the problems they faced in religious matters and social life until the last moment when the Ottomans left the stage of history.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Meşihat, yüzyıllar boyunca devletin tebaasından olduğu gibi hilâfet merkezinin en yüksek dinî kurumu olması hasebiyle hâkimiyeti dışında kalan topraklardaki müslümanlardan gelen fetvâ taleplerine de muhatap olmuştur. Bu talepler şahıslardan geldiği gibi müslümanların yaşadığı ülkelerin resmî dairelerinden ya da Osmanlı'nın o ülkelerdeki görevli memurlarından da gelmekteydi. Mesela 28 Ağustos 1309/9 Eylül 1893 tarihinde icâreteynli vakıf akarları ile ilgili istiftâda bulunan İngiltere Sefaretinin sunduğu muhtıraya¹ binâen verilen fetvâ² hilâfet merkezi olması hasebiyle Meşihatten talep edilmiştir. Soruda da fetvâ metninde de bir açıklama olmamasına rağmen suâl İngiltere'nin ele geçirdiği İslam topraklarıyla ilgili bir meseleyi çözmeye müteallik olmalıdır. Meşihate gelen bu talepler salt şer'î fetvâ niteliğinde oldukları gibi bazen de hukûkî durumun tasdikini talep şeklinde olmuştur. Bu nitelikteki fetvâlara yine İngiltere'den gelen bir başka fetvâ talebi olan Liverpool Dava Vekili Abdullah Wilhelm Efendi'nin izdivâcının meşrû sayılması ve çocuklarının nesebinin sahîh olduğunun kabulüne dair 25.06.1318/20.10.1900 tarihli fetvâ isteği³ gösterilebilir. Amerika, Almanya, Hindistan, Kafkasya, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ, Bosna gibi pek çok yerin müslümanları hakkında da fetvâ ve antlaşmalarla sağlanan hakların korunmasında da -hilâfet merkezi olması hasebiyle- taraf olarak müdahil olma taleplerinin Meşihate yöneltildiği görülmektedir.

Bu makalede özellikle Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış bulunan Rumeli topraklarından gelen bazı fetvâların/taleplerin niteliği üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken de ülkeler bazında konular ele alınacak ve bu ülkelerin Osmanlı'dan ayrılma süreçleri, Meşihat ile resmî alakalarını sağlayan dinî teşkilatları hakkında da bazı bilgiler verilecektir. Böylelikle hem Rumeli topraklarında kalan müslümanla-

1 Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı* [Y. MTV], No. 83, Gömlek No. 57, 3.

2 BOA, Y. MTV, No. 83, Gömlek No. 57, 2.

3 Osmanlı Arşivi, (BOA) *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı* [Y. PRK. A], No.12, Gömlek No.54, 1.

rın karşılaştıkları problemlere hem de Meşihatın yüklendiği vazifenin şumûlüne dair elde edilecek bilgilerin İslam hukuk tarihi açısından yeni araştırma sahalарının kapısını aralayacağı ümit edilmektedir. Çalışmanın ele aldığı konular itibarıyla mevcut literatüre bakılacak olursa; Bulgaristan'daki Başmüftülük makamının tesisinin tarihi süreci hakkında Shabanalı Ahmed Durmush'un *Bulgaristan'da İslami Akımlar* başlıklı doktora tezini,⁴ din değiştiren Nemçeli esirler hakkında Hava Selçuk'un "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)" başlıklı makalesini⁵ ve Belgrad'da galat biçimde Sırpça'ya tercüme edilip basılan Kur'an-ı Kerim tercümesinin niteliği hakkında önemli bilgiler ihtiva eden Hanifed Kajkus'un "Kur'an'ı Sırpçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratić (Mihailo Miço Ljubibratić) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı makalesini⁶ zikretmek gerekecektir. Bu makalenin yazımında fetvâ mecmûaları, arşiv belgeleri ile Fetvâhânenin kendi kayıtları temel kaynaklar olarak kullanılacaktır.

1. Bir Beldenin Kâfirler Tarafından İstilâ Edildikten Sonra Tekrar Fethedilmesiyle Birlikte Ortaya Çıkan Meseleler

Fetvâ mecmûalarında düşman eline geçip sonra tekrar ele geçirilen topraklarla ilgili pek çok fetvânın siyer bölümlerine kaydedildiği görülmektedir. Ancak bunların az bir kısmında fetvâ taleplerinin nereden geldiğinin bilgisi bulunmakta iken ekserisi yer bilgisi olmadan kaydedilmiştir. Nereden geldiği belirtilmeyen ve genellikle mülkiyetle ilgili olan taleplere *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Neticetü'l-fetâvâ*'daki şu fetvâlar örnek olarak verilebilir:

"Mukaddemâ dâr-ı harbden bir beldeyi pâdişâh-ı dîn-i İslam anveten fethettikde ol beldede vâki' kenîseyi mescid ittihâz edip müslimîne salâta izin vermekle bir müddet içinde cemâat ile edâ-i salât olunup ba'dehû belde-i mezbûre dâr-i harb olup ol mescidi yine kenîse ittihâz ettiklerinden sonra pâdişâh-ı İslâm -halledallâhu hilâfete ilâ yevmi'l-kıyâm- hazretleri ol beldeyi sulhen fethedip ahâlîsi zimmet kabul eyleseler ol kenîse zimmîler yedinden ahz ve müslimîn için mescid ittihâz olunmak lâzım olur mu? el-Cevâb: Olur."⁷

"Zeyd bir beldede vâki' çiftlik menziline Amr'a deyni mukâbelesinde rehin ve teslim edip Amr'ın zabtında iken belde-i mezbûreyi harbî keferine alıp dâr-ı harb olduğundan sonra asker-i İslâm zafer bulup ol beldeyi tekrar kabza-i teshîre alsalar menzîl-i mezbûru Zeyd ve Amr'dan hangisi alır ve ne vechile olur? el-Cevâb: Kable'l-kısme ikisi meccânen alırlar, lakin râhin mukaddem alırsa mür-

4 Shabanalı Ahmed Durmush, *Bulgaristan'da İslami Akımlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 46.

5 Hava Selçuk, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4, (Bahar 2014), 1005-1013.

6 Hanifed Kajkus, "Kur'an'ı Sırpçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratić (Mihailo Miço Ljubibratić) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 9, (Nisan 2022), 31-60.

7 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ meâ'n-nukûl*, (Dârü't-tibâati'l-âmire, İstanbul 1266/1850), 166.

tehin andan alıp rehniyet üzere ke'l-evvel zabteder, ba'de'l-kısme diler ise kıymeti ile alırlar."⁸

"Bilâd-ı İslâmiyeden bir beldeye harbî kefere istilâ edip bir müddet zabt ve arazisi üzerine menâzil binâ ve eşcâr garsedip ba'dehû asker-i İslâm ol beldeyi kahren fethyledikden sonra arâzî-i merkûme üzerinde olan ebniye ve eşcârıyla müslimîne taksîm olursa hâlen ol arâzînin istilâdan mukaddem mâlikleri olan kimesneler "Ebniye ve eşcârı kal' ve arâzînin kıymetlerini müslimîne verip arâzîyi zabtederiz" demeye kâdir olurlar mı? *el-Cevâb: Olmazlar.*

Bilâd-ı İslamiyeden bir beldeyi harbî kefere bir müddet zabt ve arâzîsi üzerine eşcâr garsedip ba'dehû pâdişâh-i İslâm hazretleri ol beldeyi kahren fethettikden sonra arâzî-i merkûmeyi üzerinde olan eşcârıyla ahâlîsi yedlerinde ibkâ ve ruûsları üzerine cizye vaz' eylese hâlen ol arâzînin istilâdan mukaddem mâlikleri olan kimesneler "Eşcârı kal' ve arâzînin kıymetlerini ahâlî-i merkûma verip arâzîyi zabtederiz" demeye kâdir olurlar mı? *el-Cevâb: Olmazlar.*"⁹

"Kılâ'-ı İslâmiyyeden bir kal'ayı harbî kefere istilâ edip bir müddet zabt ettiklerinden sonra asker-i İslâm ol kal'ayı kahren feth eyleseler ol kal'ada olan evkâfi mütevellileri ke'l-evvel vakf için zabta kâdir olurlar mı? *el-Cevâb: Olurlar.*"¹⁰

Nereden geldikleri belli olmayan suâllerin yanında bazı fetvâların da geldikleri yerlerle beraber kaydedilmiş olması kaybedilen Rumeli topraklarında karşılaşılan problemler hakkında bir fikir vermektedir. Mora, tarih itibariyle ilk elden çıkan topraklardan olması hasebiyle bu yazıda ele alınacak ilk yer olacaktır. Fatih Sultan Mehmed Han zamanında hâkimiyet altına alınan Mora, 1684-1686 yılları arasındaki savaşlar sırasında Francesco Morosini kumandasındaki büyük bir donanma tarafından ele geçirilerek Venedik'in bir vilâyeti haline getirilmiştir. 1715 yılında ise Osmanlı Mora'ya geri gelmiş ve 1715-1770 yılları arasında yarımada tekrar hâkim olmuştur. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmlığa getirildiği 7 Mayıs 1718 ve görevden azledildiği 30 Eylül 1730 tarihleri arasındaki dönem Mora'nın tekrar fethedildiği zamana denk geldiği için Abdullah Efendi de Mora'dan gelen sorulara muhatap olmuştur. Abdullah Efendi'nin fetvâlarının derlendiği *Behcetü'l-fetâvâ*'da "Bâbu istilâi'l-küffâr" başlığı altında düşmanın istilâsından sonra tekrar fethedilen Mora hakkında mülkiyetle ilgili şu üç fetvânın bulunduğu görülmektedir:

"Mora Cezîresi'ni harbî kefere alıp emlâk-i müslimîni zabtedip belde-i mezbûre dâr-i harb olduktan sonra asker-i İslâm zafer bulup tekrar fethettiklerinde ol beldede olan bağ ve bağçe ve çiftlik menzilleri ve sâir menâzil ve dekâkîni padişah-

8 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 158.

9 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ* 159.

10 *Netîcetü'l-fetâvâ*, Der: Seyyid Ahmet Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 003324, İstisnah Yeri ve Tarihi: 25 Muharrem 1239/Avrethisar, 37b.

İslam hazretleri beyne'l-gânimîn kismet etmeden emlâk-i mezkûre ashâbı zuhûr etseler mülklerini meccânen alıp zabta kâdir olurlar mı? *el-Cevâb*: Olurlar."¹¹

"Mora Cezîresi'ne harbî kefere müstevlî olup zabtettiklerinden sonra asâkir-i İslam zafer bulup tekrar aldıklarından sonra tapu temessûkü ile zür râ'ının tasaruf edegeldikleri arâzî-i mîriyeden bir miktar yer üzerine harâc vaz'olunup taraf-ı mîrîden bazı kimesnelere vech-i şer'î üzere bey' ve teslim olunduktan sonra ol yerlere kable'l-istilâ tapu temessûkü ile mutasarrîf olan kimesneler mücerred "Mukaddemâ tasarrufumuzda idi" deyû müdâhaleye kâdir olurlar mı? *el-Cevab*: Olmazlar."¹²

"Mora Cezîresi'ni kefere yedlerinden padişah-ı İslam istihlâs ve fethettikde cezîre-i mezbûrede beytû'l-mâl için idâd olunan yerlerden bir miktar yerleri cezîre-i mezbûre defterdârî bâ-emr-i şerîf bey'a me'mur oldukda semen-i mislinden noksân-ı fâhiş ile Amr'a bey' ve teslim eylese hâlen başdefterdâr olan Bekir ol yerleri bâ-fermân-ı âlî şer'an Amr'ın yedinden nez' edip beytû'l-mâlde muzâyaka olmakla dı'f-i kıymeti ile şîrâya tâlib olanlara bey' ve teslim etmek meşrû' mudur? *el-Cevâb*: Meşrû'dur."¹³

2. Daimî Olarak Kaybedilen Topraklar Hakkında Ortaya Çıkan Meseleler

Rumeli topraklarının önemli bir kısmı bilhassa Rusya ile yapılan savaşlar neticesinde, kimisinde kademeli olarak kimisinde ise yapılan anlaşmalar neticesinde bir kerede kaybedilmiştir. Yazının bu bölümünde tekrar fetih sözkonusu olmaksızın daimî olarak kaybedilen ülkelerden gelen dinî hüküm talebi ya da halifelikle bağı devam ettiren müftülüklerle ilgili meseleler ele alınacak ve yer yer bu meselelerin arka planlarına yer verilecektir.

2.1. Nemçe (Avusturya) ile Yapılan Esir Mübâdelesi Hakkındaki Fetvâlar ile Hotin Kalesinin İadesi Arasındaki İlişki

Osmanlı Devleti'nin 17 Ağustos 1787'de özellikle Kırım'ın geri alınması amacıyla Rusya'ya ilân ettiği savaş, bu devletle ittifak halinde bulunan Avusturya'nın da katılımıyla iki cepheli olarak sürdürülmüştür. Savaşın sonunda Osmanlı'nın müttefiki olan Prusya ile Avusturya arasında 27 Temmuz 1790'da "Reichenbach Konvansiyonu" imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Avusturya, Bâbiâli ile hemen bir mütareke ve ardından Prusya ile deniz devletlerinin garantörlüğünde "status quo strict" yani hâl-i hazır duruma mutlak riâyet edilmesi kaidesine göre barış yapmayı kabul etmişti. Uzun süren mücadele ve müzakereler sonunda 3 Zilhicce 1205/3 Ağustos 1791'de imzalanan esas barış antlaşması mukaddime ve hâtime kısımları hariç on dört madde, muâhede-i mahsûsa ise yedi madde üzerine düzenlenmiş olup 12 Zilhicce'de (12 Ağustos) onaylanarak 23 Ağustos'ta merasimle Ziştovi'de

11 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 158.

12 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 159.

13 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 191.

mübâdele edilmiştir.¹⁴ Ancak Osmanlı Devleti ile Avusturya (Nemçe) arasındaki uzun mücadeleye son veren Zıştovi Antlaşmasının yedinci maddesi uygulamada bazı sorunlar ortaya çıkarmıştı. İhtilafa konu olan madde şu şekildedir:

"İşbu sefer hengâmında askerî ve gayr-ı askerî zabt olunan cemî-i üserâyı Devlet-i Aliyye bilâ-istisnâ Devlet-i İmperatoriyye tarafından sebilleri tahliye ve Ruscuk ve Vidin ve Bosna havâlisinde Devlet-i Aliyye mübâşirlerine teslim olunub mukâbelesinde ancak zindanlarda ve Bosna sergerdelerinden bazısında bulunan Devlet-i İmperatoriyye'nin reâya ve soltadları teslim olunub eyâdî-i efrâdda memâlik-i Devlet-i Aliyye'de mikdâr-ı kesîri bâki olmağla Devlet-i Aliyye bu babda seferden mukaddem cârî olan istatuskû istrikt¹⁵ kaidesine muvafâkat ve âsar-ı mukaddere-i muharebeyi mahv u izâle zımınında meccânen yani bilâ-bahâ ve bilâ-bedel tasdiknâmeler mübâdelesinden sonra iki mâh zarfında cemî-i abîd ve esirleri herhangi sin ve cins ve rûtbeden ve her kimde ve her hangi mahalde bulunurlar ise red ve teslim eylemeği taahhüd eder. Şöyle ki fi-mâ-ba'd tarafeyn reâyâsından ferd-i vahid cânib-i âharın memâlikinde kayd-ı esirde kalmaya ve ancak memâlik-i Devlet-i Aliyye'de kavâid-i mer'iyeye üzre rızâen dîn-i İslâm'ı kabul edenler ve memâlik-i Nemçe'de tanassur edenlerden maâda tarafeyn memâlikinde ferd-i vahid kayd-ı esirde kalmaya".¹⁶

Bu maddeden de anlaşıldığı üzere taraflar ellerindeki esirleri kadın-erkek, çocuk-yaşlı farketmeksizin bilâ-bedel mukabele edecekler, istisnaya göre de kendi rızalarıyla müslüman olanlar Osmanlı'da kalmaya devam edecekler, hristiyan olanlar ise Nemçe'ye verilecekti. Bu maddenin uygulamaya geçmesi için iki taraf da memurlar görevlendirmiş, ahâlinin elindeki esirleri toplamak amacıyla merkezler oluşturmuştu. Her esir için hazineden 100 kuruş verileceği de ilan edilmişti.¹⁷ Ancak bu esir toplama işinde bir problem ortaya çıktı. Şer'î teâmüle göre ebeveyni ile birlikte esir alınan çocuklar yedi yaşından küçük iseler dinlerinin ne olduğu kendilerine sorulmaksızın anne babalarına tâbi kabul ediliyorlardı. Yedi yaş ve üzerinde ise çocuğa dini soruluyor ve beyânına göre de tutum alınıyordu. Avusturya elçisi böyle bir uygulamayla karşılaşınca tercümanı vasıtasıyla bu duruma şiddetle itiraz etmişti. Osmanlı memurları ile Nemçe elçisi arasında tartışma çıkınca iki taraf da durumu padişaha arz etmişler, elçi yedinci madde kabilince on beş yaşından küçük çocukların bilâ-istintâk, yani kendilerine inançları sorulmaksızın memleketlerine teslim edilmesini talep etmiştir. Elçi böyle yapılmazsa

14 Kemal Beydilli, "Zıştovi Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/467-471.

15 "Status quo strict".

16 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Sadaret Divan Name-i Hümayun Defterleri* [A. DVNSNMH. d], No.4, Gömlek No.79.

17 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Ali Emiri Selim III* [AE. SSLM. III], No.6, Gömlek No.36-1.

(Belgede esir teslim sürecine dair bilgiler ve Yeğen Paşa biraderi Mustafa Ağa elinde olan iki esirin nasraniyette ısrarcı olmaları sebebiyle teslim edildikleri ancak şâbb-ı emred olan çocukları Abdüsselim'in mektebe gittiği, kendisinin müslüman olduğu bu sebeple de anne babasından ayrılıp sahibi yanında kalmayı istediği uygulamanın da bu şekilde olduğu belirtilmektedir.)

ahidnâmenin birinci ve dördüncü maddelerine uyulamayacağını îmâ ediyordu ki bu maddeler istilâ edilen yer ve kalelerin reddi ile alakalı idi.¹⁸ Elçinin gönderdiği arızaya dercedilen fermân sûretinde padişah bu konuda dikkatli davranılmasını, anlaşmaya uyulduğunun karşı tarafa da kabul ve itiraf ettirilmesi gerektiğini emrederek aksi takdirde (antlaşmanın beşinci maddesinde vadedilen) Hotin kalesini geri vermemek için bu durumun bahane olarak kullanabileceğini ihtâr etmekteydi.¹⁹

Meselenin hükmü hakkında fetvâ talep edilmesi üzerine Meşihat tarafından üç fetvâ metni hazırlanmıştır. Altlarında imza ve tarih bulunmasa da diğer alakalı belgelerdeki tarihlerden dönemin şeyhülislâmı Mehmed Mekki Efendi (ö. 1212/1797) tarafından verildiği anlaşılan esirlerin mübâdelesini ve küçük çocuklarının İslâm'ına hükmedilmesi hakkındaki fetvâlar bu konudaki belgeler arasına ayrı ayrı kaydedilmiştir. Söz konusu fetvâlar şu şekildedir:

“Zeyd-i sağır dâru’l-harbd ebeveyni ile seby ve me’an dâr-ı İslâm’a ihrâc olunduktan sonra Amr dahî Zeyd’i ebeveyniyle me’an iştirâ edip ba’d ehû Zeyd’in siğârında ebeveyni şeref-i İslâm’la müşerref olmadan fevt olsalar mücerred ebeveyni fevt olmakla dâra tebe’iyyet ile Zeyd’in İslâm’ına hükm olunur mu? Olunmaz.”²⁰

“Zeyd-i nasrânînin altı yaşında olup âkil olmayan oğlu Amr-ı sağır İslâm’a gelse İslâm’ına hükm olunur mu? Olunmaz.”²¹

“Pâdişâh-ı İslâm ehl-i harbden bir tâife ile sulh olduklarında bi’l-iktizâ tarafeinden alınan üserâ müfâdât alınmak üzere sulh olursa dâru’l-harbden ebeveyni ile seby ve me’an dâr-ı İslâm’a ihrâc olunan sağır ve ebeveyni şeref-i İslâm’la müşerref olmuş olmamalarıyla sağır-i mezbûru müfâdât câiz olur mu? *el-Cevâb: Olur.*”²²

Fetvâ mecmûalarının siyer bölümlerinde rahatlıkla benzerlerine rastlanabilecek olan bu üç fetvânın şeyhülislâmdan talep edildiği ortam işte böyle bir müzakere ve kriz sürecidir. Nemçe ile bu konuda yeni problemler çıkıp çıkmadığına dair bir bilgiye henüz rastlanmamışsa da Osmanlı’nın yedi yaşındaki çocukların ihtidâsının kabul edilmesi kararından zaman içinde vazgeçtiği Yanya vilâyetine gönderilen bir belgeden anlaşılmaktadır. 5 Mayıs 1320/18 Mayıs 1904 tarihli bu yazıda on beş yaşından küçüklerin ihtidâlarının kabul edilmemesi gerektiği açıkça belirtilmiştir.²³

18 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Cevdet Hariciye* [C. HR], No.42, Gömlek No.2087,5.

19 BOA, C. HR, No.42, Gömlek No.2087, 4.

20 Belgede *el-Cevâb* ifadesi bulunmamaktadır. BOA, C. HR, No.42, Gömlek No.2087,1. (Fetvâ birebir aynı olarak *Neticetü’l-fetâvâ’ya* kaydedilmiştir. [40 a.]

21 Belgede *el-Cevâb* ifadesi bulunmamaktadır. BOA, C. HR, No.42, Gömlek No.2087, 2.

22 BOA, C. HR, No.42, Gömlek No.2087, 3.

23 Osmanlı Arşivi, (BOA), Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı, [TFR. I.YN], No. 1, Gömlek No. 906,5.

2.2. Bulgaristan'la İlgili Meseleler

Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sona eren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması neticesinde Sofya, Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça ve Tırnova gibi şehirleri içine alan muhtâr bir Bulgaristan Prensliği kurulmuştu.²⁴ Berlin Antlaşması dış işlerinde Osmanlı'ya tâbî iç işlerinde bağımsız olan prenslikteki müslüman toplumun haklarını, inanç ve ibadet hürriyetlerini, dinî teşkilâtlarını ve dinî/ruhani liderleriyle olan ilişkilerinin dokunulmazlığını antlaşmanın dört, beş ve on ikinci maddeleriyle düzenlemişti. Buna göre Bulgaristan müslümanlarının dinî lideri İstanbul'da bulunan şeyhülisâmlık makamıydı.²⁵

Bulgaristan Prensliği'nde müslümanların dinî idarelerine ilişkin ilk düzenleme olan "1880 Geçici Tüzüğü", Bulgaristan'da Osmanlı'dan tevârüs eden kadılıkları kaldırmış ve onların görevini müftülöklere devretmiştir. Böylece müftülerin görev ve yetkileri genişlemiş, yalnız din işleriyle değil, hukuk işleriyle de görevli hale gelmişlerdir. Bu tüzükte ele alınan konulardan bir diğeri de vakıflardır. Prenslikte vakıfların idaresi ile ilgili bir kanun çıkana kadar vakıfların geliri sancak yönetim şuraları tarafından idare edilmeğe devam edilecektir. Ancak o zamana kadar, ibadete açık olan camilerin gelirlerinin tamamı kendilerine bırakılacak, ibadete açık olmayanların gelirleri ise sancak müftüsü ile Hâriciye ve Din İşleri Bakanlığının da uygun görmesiyle Sofya'da açılacak müslüman okulu için harcanacaktır. "Hıristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Dini İdarelerine Dair Geçici Kurallar" 1895 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁶

15 Eylül 1895 tarihinde yayınlanan "Müslümanların Dinî İdarelerine Dair Mukaddat Tâlimatnâme" ise Bulgaristan Millet Meclisi olan Sıbranie'de kabul edilmeksizin doğrudan hükümet kararnâmesi ile prensin onayına sunulmuştur. Bu tâlimatnâmede ilk göze çarpan yenilik, Bulgaristan müslümanlarının dinî önderlik merkezi olarak Sofya'da "Başmüftülük" kurumunu tesis etmesidir. Bir diğer yenilik de müslüman topluluğun teşkilatı ile ilgilidir. 1880 tüzüğünde her cami için öngörülen cami encümenlerinin bu tâlimatnâmede yer almamasına karşılık, burada belirli bir hane sayısına ulaşan her yerleşim biriminde daha geniş görev ve yetkileri olan yeni bir teşkilat, yani Cemâat-i İslâmiyeler oluşturulmuştur. Cemâat-i İslâmiyelerin görevi cami ve diğer ibadethane gelirlerinin bu talimatnâmede gösterilen kalemlerden başka yerlere harcamamaktır.²⁷

24 Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan (Osmanlı Dönemi)" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1992), 6/398.

25 Durmush, *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, 46.

26 Durmush, *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, 49- 50.

27 Durmush, *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, 51-54.

Osmanlı Sadâreti, 10 Ekim 1895 tarihinde Ali Haydar Efendi'ye (1837-1903)²⁸ mezkûr tâlimâtname'nin bir suretini göndermiş ve kendisinden tetkik edip, içerdiği hükümlere ilişkin görüşlerini rapor etmesini talep etmiştir. O esnada Ali Haydar Efendi, Şarkî Rumeli Vilayetinin merkezi Filibe'ye, oradaki müslüman halkın meseleleriyle yakından ilgilenmek üzere özel olarak görevlendirilmişti. Ali Haydar Efendi, tâlimâtnameyi inceledikten sonra, bilhassa müftüleri atama yetkisinin Bulgar Prensiği'ne verilmesini içeren maddesi olmak üzere müftülerin Meşihatle bağıını koparan, Bulgar idarecilerin ruhani kişi ve kurumlara müdahale ve baskılarını arttıran hükümlerinin kabul edilemez olduğunu, bunların hem kendi içinde çelişkiler içerdiğini, hem de mevcut antlaşmalarla bağdaşmadığını rapor olarak sunmuştur. Bunun üzerine tâlimâtname, mezkûr tenkit ve öneriler ışığında Sadâret tarafından kurulan bir komisyonca 1 Şubat 1896 tarihinde gözden geçirilip yeniden formüle edilmiştir.²⁹

Adliye Nezâretinin 26 Temmuz 1896'da Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki müslümanların dinî ve kazâî işlerini idare edecek olan müftülerin nasıl fetvâ verecekleri, fetvâ dışındaki vazifelerinin neler olduğu ve tayinlerinin nasıl yapılacağı ile ilgili beyân talebi³⁰ üzerine Meşihat, uygulamadaki aksaklıkların neler olduğundan bahisle nizamname'nin halifenin hukukunu ihlal ettiği şeklinde bir cevap vermiştir.³¹

Mezkûr nizamname'nin müslüman halkın ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine aykırılıklar içerdiği 18 Mayıs 1321/31 Mayıs 1905 tarihli Vidin tüccar vekilinin Bulgaristan komiserliği vasıtasıyla gönderdiği arzının içeriğinde de görülmektedir. Belgede 1895'te yayınlanan Müftüler ve Evkâf-ı İslâmiyye Nizâmname-i Muvakkatı'nın, tatbikinde ortaya çıkan problemler sebebiyle uygulanmasından

28 Haydar Molla veya Büyük Haydar Efendi diye bilinen Ali Haydar Efendi, büyük ihtimalle çağdaşı ve Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi'yle karıştırılmaması ve yaşça büyük olmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Ali Haydar Efendi, 1274'te (1857-58) Muallimhâne-i Nüvvâb'ın müdür muavinliğine, 1280'de de (1863-64) fıkıh ve ferâiz hocasına tayin edilmiş, daha sonra Bosna ve yöresi adliye müfettişliğine, Bosna, Tuna ve İzmir kadılıklarına ve Divân-ı Temyiz başkanlığına getirilmiştir. Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye üyeliği ve 1878'de ikinci defa İzmir kadılığı yapan Ali Haydar Efendi, 1880'de vakıfların idare ve ıslahı memurluğuyla Doğu Rumeli'ye gönderilmiştir. 1299'da (1881-82) Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyeliğine, Hukuk Mektebi *Mecelle* muallimliğine ve Mecelle Cemiyeti âzâlığına tayin edilen Ali Haydar Efendi, 24 Kasım 1884'te Meclis-i Kebîr-i Maârif başkanlığına getirilmiş ve ölünceye kadar da bu görevde kalmıştır. Temmuz 1886'da Anadolu kazaskerliği pâyesi verilen, 1890 yılında da bu vazifesine ilâveten Doğu Rumeli İslâm cemaatleri nâzirliğine tayin edilen Ali Haydar Efendi 27 Kasım 1903'te vefat etmiştir. Ali Haydar Efendi'nin Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Bosna-Hersek ve Karadağ'da bulunan müslümanların mezhepleriyle ilgili bir risâlesi ile yine Doğu Rumeli ve Bulgaristan'daki müslümanların vakıfları, müftüleri ve cemaat meclisleri hakkında kaleme aldığı bir tâlimâtname de neşredilmiştir. (Mehmet Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Büyük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1989), 2/396.)

29 Durmush, *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, 56.

30 "Adliye nâzırı paşa tarafından Bulgaristan'a gönderilmek üzere memâlik-i mahrûse-i şâhânelerinde bulunan kâffe-i müftülerin ne sûrette fetvâ vereceklerinin ve vezâif-i sâireleriyle sûret-i ta'yinlerinin taraf-ı şeyhülislâmiden beyân ve iş'âr edilmesi lüzûmuna dâir irsâl olunan bir kıt'a tezkire-i mahsûsaya cevâben bu kere cânib-i meşihatten vezâif-i mezkûreyi hâvî bâ-tanzim gönderilen varaka ile ol bâbda makâm-ı Sadâretten Adliye Nezâretine vârid olan tezkirenin birer kıt'a sûretleri berâ-yı ma'lûmât manzûr-ı me'âli-mevfûr cenâb-ı hilâfetpenâhileri buyurulmak üzere leffen 'arz ve takdim kılındı. Kâtb-i ahvâlde emr u fermân veliyy-yi ni'met-i bî-minnetim pâdişâhımız hazretlerindir. Fi 24 Temmuz Sene [1312]." Osmanlı Arşivi, (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezâreti Maruzatı* [Y. PRK. AZN], No.16, Gömlek No.24, 1.

31 Meşihatın vermiş olduğu cevap EK'de yer almaktadır.

vazgeçilmişken iki seneden beri tekrar yürürlüğe konulma çabalarının olduğundan bahisle bazı müftülerin nizamnâmenin ortaya çıkaracağı kötü neticeleri farkederek buna itiraz ettikleri ancak bazısının da korkarak hiçbir şey söylemedikleri ifade edilmiştir. Tüccar vekiline göre Vidin müftüsü de maaşını kaybetme korkusuyla nizamnâmeyi, hemen uygulamaya koyanlardandır. Belgede ahâlinin Meşihatle bağlantısını kesmek ve komiserliğin onlar üzerindeki himaye haklarını azaltmak isteyen maddelerinde düzeltme yapıp, müftülerin tayinlerinde olduğu gibi azillerinde de Meşihatın söz sahibi olması sağlanırsa bir sorun kalmayacağı belirtildikten sonra müslüman ahâli hakkında şu serzenişlere yer verilmektedir:

“Ahâli-yi İslâmiyye yekdiğerlerine karşı olan husûmet ve muhâlefetlerini şer’î ve evkâf işlerine de teşmîl ederek bir tarafın i’âmârı arzu ettiği bir câmi’-i şerîf ve diğere tarafı câmi’in lüzûmu olmadığını beyânla hedmini talep ve idâreyi yedlerine alınca bilâ-istizân hemen hedm veyâ hakikaten fazla bir takım masraflar icra etmekte ve bazen arâzî-i vakfiyyeden birini istimlâke çalışmak ve cevâmi’-i şerîfede bulunan zî-kıymet seccâdeleri emâret dahilinde dolaşan bir takım antikacılar bilâ-istizân satmakta ve evkâf paralarıyla mekteb muallimliklerinde ve kitâbetlerde bir takım mefsedet idâre edilmektedir ki her halde başmüftü vasıtasıyla bu gibi sû-i idârelerin men’i mümkün olabileceği mülâhaza-i kâsîrânesinde bulunduğunun arz ve iş’ârına ictisâr kılınmıştır. O bâbda emr u fermân hazret-i men lehü’l-emrindir. Fî 18 Mayıs Sene [1]321/31 Mayıs 1905. Vidin Tüccar Vekili”³²

Bulgaristan Prensi Ferdinand’ın 22 Eylül 1908 tarihinde Prensiğe son verecek Bulgar Krallığı’nı ilan etmesiyle birlikte Bulgaristan’ın, Osmanlı ile olan bütün bağları kopmuştur. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Hükümeti arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul’da bir Protokol imzalanmış, bu protokolle Osmanlı Devleti, Bulgaristan’ın bağımsızlığını tanımıştır. Adı geçen protokol ile buna ekli olan “Müftülükler Sözleşmesi” aynı anda imzalanmış ve bu sözleşmenin, antlaşmanın ayrılmaz parçasını teşkil ettiği kararlaştırılmıştır. Sözleşmeyle Bulgaristan’da müslüman ahaliye eskiden olduğu gibi din ve mezhep serbestliği, ibadet ve tören özgürlüğü sağlanacağı, onların diğere din ve mezhep mensuplarının hâiz oldukları medenî ve siyasî haklardan faydalanmaya devam edeceği, camilerde müslümanların halifesi sıfatıyla Padişah adına hutbe okunmaya devam edileceği karara bağlanmıştır. Bu sözleşmenin birinci maddesine göre Sofya’da bir Başmüftülük kurulacak ve başmüftü, Bulgaristan’daki müftüler arasından beş yıllık süre için seçilecektir. Ancak seçilecek kişinin başmüftü olarak göreve başlayabilmesi için şeyhülislâmın tasvip ve tasdikini alması gerekecektir. Şeyhülislâm da yayınlacağı bir menşur (yetki belgesi) ile yeni seçilen başmüftüyü onaylayarak kendisine “mürâsele-i şer’iyye” (kadılık mektubu) gönderecektir.³³

32 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri* [HR. SFR. 04], No.799, Gömlek No. 44, 1

33 *Bulgaristan’da İslami Akımlar*, 56-57.

Prenslük yönetimi ile olduğu gibi krallığa dönüşen yönetim ile de seçimle ve Meşihatın onayıyla yönetime gelmesi kararlaştırılan başmüftü ve yerel müftülerin tayinleri, yetkileri, geride kalan vakıfların idaresi, bazı camilerin kiliseye çevrilmesi vb. konularda pek çok kez irtibat kurulmuştur.³⁴

Balkan harpleri sonunda, 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında barış antlaşması imzalandığında bu antlaşmaya ek olarak yapılan ikinci bir sözleşme ile başmüftü, sancak müftüsü, müftü vekilleri ile müftülük kurumlarında görevli personelin maaşlarının Bulgar hükümeti tarafından ödeneceği ve başmüftülüğün örgütlenmesinin, başmüftü tarafından hazırlanacak bir tüzük üzere olacağı karara bağlanmıştır. Sözleşmede İslâmî vakıfların idaresi ve korunmasına ilişkin çok önemli hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Bundan başka, müftü ve müftü vekillerinin şer'îye hâkimi sıfatıyla verdikleri hüccet ve ilamların temyiz prosedürü ve bu konuda başmüftünün görev ve yetkileri ile ilgili de sözleşmede ayrıntılı hükümler bulunmaktadır. 23 Mayıs 1919 tarihinde yürürlüğe giren yeni tüzük "Bulgaristan Müslümanları Müessesât-ı Diniyye İdâre ve Teşkilâtı Nizamnâmesi" adını taşımaktadır.³⁵ 1913 sözleşmesinin bazı ahkâmının tebdilini içeren bu nizamnâme hakkında Hâriciyye ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından gönderilen tezkirelere cevap mahiyetinde Meşihat tarafından hazırlanan bir yazı Bulgaristan'daki vakıflar ve müftülerin tayini hakkında dikkat çekici bilgiler ihtiva etmektedir:

"Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı meşihatpenâhiye

Bulgaristan dahilinde bulunan Evkâf-ı İslâmiyye ile müftiler hakkında 1913 senesinde Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ile Bulgaristan hükümeti beyninde

34 Prenslük döneminde Bulgaristan müftülerinin verdiği bazı fetvâlar ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu dönemde Bulgaristan Komiseri olarak atanan Ali Ferruh Bey'in, meşrûiyet kaynağı olarak Sofya Müftülüğünden alınan bir fetvâ gösterilerek kiliseye çevrilen Kara Câmî-i Şerîf hakkındaki gelişmeleri hâvi ihtârlarından biri bu duruma örnek gösterilebilir:

"Mâbeyin-i hümâyûn cenâb-ı mülûkâne baş kitâbet-i celîlesi cânib-i 'aliyyesine, Bulgaristan Hükümetliği Sofya, 2020/339 Kara Câmî-i şerîf

Devletlü efendim hazretleri,

Sofya'da vâki "Kara Câmî"-i şerîf namıyla ma'rûf câmî-i şerîfin güya gâile-i zâileden evvel dahi cephâne deposu olarak isti'mâl edildiği iddiâ-i vâhiyesine ve bir mabedin müddet-i medîde metrûk bırakıldığı halde sıfat-ı asliyyesi zâil olup sûret-i âhara kalb ve ifrâğ edilebileceği hakkında Sofya müftülüğünden it'â edildiği mervî bir fetvâyâ istinâden bundan üç sene evvel kilisâyâ tahvili taht-ı karâra alınmış ve inşââtâ ibtidâr edilerek aksâm-ı mühimesi ikmâl edilmiş olduğu Sofya'ya muvâsalat-ı 'abidânemde istihbâr etmekteğim üzerine çıkarılan resimler takdim ile beraber imâret nezdinde icrâ eylediğim teşebbüsât ile bu teşebbüsâtın iktisâb ettiği edvâr-ı muhtelifeyi tevârih-i müteaddideden hâkpây-ı sâmi-i kitâbetpenâhilerine arz ve geçende vefat eden Karavelof'un dahi vasiyyeti vechile oraya defnedilmesi üzerine edilmiş protestoyu dahi i'lâm eylemişdim. İnşâât-ı mezkûrenin hitâm bulmuş olmasına mebnî şeh-ri cârinin yirmi yedinci günü resm-i küşâdı icrâ edileceği anlaşılması üzerine reis-i nazzâr General Yetrof nezdinde de te'kid-i teşebbüsât etmiş isem de inşââtın ikmâl edilmiş ve resm-i küşâdın icrâsı karârğır olmuş olduğu bir sırada bir şey yapmak kendince mümkün olmadığımı ve yalnız resm-i küşâdın sessizce vukû'una dikkat eyleyeceğimi beyân eyledi ise de bu bâbda düvel-i ecnebiyye konsoloslarına resmen beyân-ı keyfiyetle İmâret iş bu yağmagirliğini protesto ve âlem-i medeniyetin nazar-ı dikkatini cenb ve hükümeti şermesâr ve nâdim edeceğimi beyân eylediğimde "elimden bir şey gelirse o da istifâ etmekte, isterseniz edeyim. Binâenaleyh mevki'imî bir kat daha işkâl etmeyeceğimizi ümid ederim." demekle arz ve istifsâr-ı keyfiyete ibtidâr eyledim. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men ehül-emrindir. Fi 14 Cumâdiye'l-ülâ Sene 1321; fi 25 Temmuz Sene 1319. Bulgaristan Komiseri." Osmanlı Arşivi, (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı*, [Y. PRK. MK], No.14, Gömlek No. 122, 1.

35 Durmush, *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, 58-59.

mün'akid muâhede ahkâmından bazılarının tebdîli sûretiyle bir nizamnâme kaleme alınmakta olduğu ve bunun da evkâf-ı İslâmiyye için bazı mehâzîri dâ'î bulunduğu cihetle bu hususta Bâb-ı Âlî Hukuk Müşâvirliği mütâla'asının leffiyle Hâriciyye Nezâret-i Celîlesinden vârid olan tezkire ve ol bâbda Şûrâ-yı Evkâfca dermeyân olunan mütâllekâtı hâvî kararın sûretiyle Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinden mevrûd diğere tezkire me'a't-teferru'ât mütâla'a olundu.

Şûrâ-yı Evkâfın mezkûr kararında muharrer olduğu üzere şerâit-i vâkıfa riâyet şer'an lâzım olduğundan meşrûtun-leh mütevellîleri mevcûd olan evkâfı mu'ayyen bir maâş mukâbilinde mütevellîleri yedinden nez' ederek Cemâ'at-i İslâmiyye'ye mensûb hey'etlerin taht-ı idârelerine vaz' etmek ahkâm-ı münife-i şer'iyye ile kâbil-i te'lif olmadığı gibi evkâf hakkında velâyet-i âmme sahibi olan sultânü'l-müslimîninin vekâletini hâiz olmayan Cemâât-i İslâmiyye hey'etleri vekâlet-i sultânî hâiz olan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesine makîs ve ânın mümessili olamaz. Binâen-aleyh meşrûtun-leh mütevellîleri münkariz veya gayr-ı mevcûd olan evkâfı dahî cemâ'at-i mezkûre idârelerine vaz' etmekte muvâfık-ı şer'-i âlî olmayıp belki bu gibi evkâfı dahî müftî tarafından nasb olunacak mütevellîlerin idâre etmesi iktizâ eder. Bu halde Bulgaristan'da bulunan bi'l-cümle evkâf-ı İslâmiyye müftîlerin nezâret-i âmmeleri ve Cemâ'at-i İslâmiyye hey'etlerinin murâkabe-i dâimeleri altında meşrût veya mansûb mütevellîleri cânibinden idâre olduğu takdirde mahzûr-ı şer'iden sâlim olacağı gibi mütevellîleri ve cevâmî' ve medâris gibi müessesâtı bilâd-ı Osmâniye'de ve müsakkafâtı Bulgaristan'da bulunan evkâfın Cemâat-i İslâmiyye idarelerine bırakılmasından husûle gelecek mehâzîri siyâsiyye de mündefi' olur. Evkâf-ı mezkûrenin mevkûfun-aleyhâsı olan müessesât-ı hayriyyenin mürûr-ı zamân ile inhidâm ve indirâsı ve kendilerinden muntazar olan istifâde-i umûmiyyenin zevâlî sûretine gelince bi'l-umûm evkâf-ı İslâmiyye mahzan rızâ-yı bârîyi isticlâb ve menâfi'-i umûmiyyeye hizmet maksad-ı dindârânesiyle vücûda getirilip vâkıfının mülkünden müebbeden ihrâc edilmiş ve şûrû-ı vâkıf mücebince idâresi yed-i mütevellîye bırakılmış olduğundan gerek vakfiyelerinde te'bîd kaydı bulunsun ve gerek bulunmasın artık evkâf-ı mezkûre hiçbir sûretle vâkıfının veya veresesinin mülküne avdet etmez ancak böyle bir müessese-i hayriyye mürûr-ı a'sâr ile münderis oldukça kâbil ise yeniden inşâsıyla mehmâ-emken îfâsı cihetine gidilir. Ve bu cihet asla kâbil olmadığı takdirde müessese-i mezkûre arsa ve enkâzının müsevviğât-ı şer'iyye dairesinde fûruhtuyla esmân-ı hâsılasının ve müstağallâtı var ise gâllât-ı hâsılasının aynı cinsden bulunan diğere bir müessese-i hayriyye[sarf] edilmesi îcâb edip esmân-ı mezkûresinin vâkıf ile veresesine aidiyeti gerek ahkâm-ı celîle-i şer'iyyeye ve gerek evkâfın vücûd ve meşrûiyetindeki makâsîd ve mesâlih-i dîniyye ve ictimâiyyeye münâfi olur.

Müftiler meselesine gelince düvel-i ğayr-ı müslime teb'asından olup ğayr-ı müslim vülâtin dâire-i vilâyetlerinde bulunan ahâlî-i İslâmiyyenin umûr-ı şer'iyye ve ihtiyâcât-ı dîniyyeleri husûsunda kendilerine melce' ve istinâdgâh olmak üzere aralarından evsâf-ı lâzime-i şer'iyyeyi hâiz zevâtı bî't-terâzî kâdî ta'yîn ve müftî intihâb etmeleri îcâbât-ı âliyye-i şer'iyyeden olup yoksa iddiâ olduğu gibi mücerred idârî bir mes'eleden ibâret olmadığı ve Bulgaristan'daki müftiler ise hükümet-i müşârun-ileyhâ Hâriciyye ve Mezâhib Nezâretinin takrîr-i şifâhîsinde de i'tirâf olduğu üzere yalnız iftâ ile iktifâ etmeyip umûr-ı adliyye yani kazâiyye ile de iştiğâl etmekte oldukları cihetle bunların ber-vech-i muharrer ahâlî-i İslâmiyye tarafından bî't-terâzî intihâb edilmeleri şer'an ve ahden muktezî husûsâtta olmakla bu kere ahkâm-ı âlî-i şer'iyyeye münâfi ve mezkûr muâhedenin iki numaralı melfûfunun ikinci maddesinin sarâhatine muhâlif olarak mefâtî-i mûmâ-ileyhimin Bulgaristan hükümeti tarafından [atanması]³⁶ müslümanların ihtiyâcât-ı dîniyyelerini taht-ı te'mîne almaz. Ol bâbda 18 M. Sene [1]339/2 Ekim 1920. Mukâbele olunmuştur.³⁷

Yukarıdaki belgelerde de görüldüğü üzere Bulgaristan'daki müftülerin tayini meselesinden sonra ikinci temel mesele vakıfların idaresi meselesidir. Bu sebeple Varna Evkâf Encümeni tarafından sorulan altı soru ve cevabı da vakıflarla ilgili olmuştur:

Suâl: Bir beldede taksîmât-ı şevâri' deĝişip evkâfın nice mebânî ve mesâkini kaldırılarak vâridât-ı vakfa hâlel tetarruk ve cevâmî-i şerîfe ile mekâtib-i İslâmiyye'nin emr-i idâresi tesa'ub etmekle cevâmî-i şerîfe hazîrelerindeki mekâbîr-i müslimîni usûl-i mevzû'asına tebe'an kaldırıp yerlerine mebânî-i vakfiyye inşâsına şer'an hiffet var mıdır?

Cevâb: Ehl-i kubûrun mahall-i âhara nakline mesâĝ-ı şer'î yoktur.

Suâl: Bir câmi'-i şerîf yanarak yerine tekrar câmî binâsına vakfın müsâadesi olmasa etrafındaki mahallât-ı müslimîn de daĝılıp cemâati kalmasa o câmi'-i şerîfin arsası üzerine emâkin-i vakfiyye inşâsına şer'an hiffet var mıdır?

Cevâb: Bu misillû bî'l-küllîyye harâb ve müsteĝnâ-anhâ olan mesâcid ve cevâmî-i şerîfenin bî'l-meşrûta mütevellîleri var ise onların yok ise kibel-i şer'-i şerîfde ta'yîn kılınacak mütevellîlerin inzimâm-ı re'y ve ma'rifetleriyle cevâmî ve mesâcid-i mezkûre enkâz ve arsaları nukûd ile ba'de'l-istibdâl ol nukûd ile bânî ve vâkıfı nâmiyla yâd olunmak ve ânın şartı her ne ise ol şartla meşrût olmak üzere mecma'-ı İslâm olan mahalde yine câmî yapılmak muvâfık-ı şer'-i âlî olur.

Suâl: Birkaç yüz sene evvel vefât ile sûret-i mahsûsada bir arsaya defn olunan mazanneden bazı zevâtın mekâbiri tanzîmen lî'l-esvâk kaldırılmak, yerine

36 Belgede atanması yerine sehven "müftüleri" ibaresi bulunmaktadır ki bu şekilde tam bir ifade oluşmadığı açıktır.

37 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *Fetvâhâne-i 'Âli Ecvibe-i Şer'iyye Defteri*, 378, 90-91.

dükkân yapılmak îcâb etse oraya cânib-i vakıftan dükkân yapmak câiz olur mu?

Cevâb: Mekâbirin âhar mahalle nakli şer'an câiz olmaz.

Suâl: Bir beldenin bir mahalle-i İslâmiyyesi dağılıp cemâat-i İslâmiyyesi kalmasa o mahallede olan câmi'-i şerîfi kaldırıp yerine mebânî-i vakfiyye ihdâsına şer'an ruhsat var mıdır?

Cevâb: Bu suâl hakkında ikinci suâlin cevâb cihetinde gösterilen îcâb-ı şer'î dâiresinde icrâ-yı muâmele olunmak iktizâ eder.

Suâl: Bir beldede vâki' bir medresenin evkâfi evlâdiyye olsa medrese-i mezkûre yıkılmakla o vakfın evlâdı meşrûtası zâyî' oldu deyû 'avâidini belde-i mezbûrede vâki' diğer câmi'-i şerîfe ve mekâtib-i İslâmiyye idâresine vermekten imtinâ' edebilir mi?

Cevâb: İş bu suâlin îzâhı cihetinde medresenin tanzîmen li'ş-şevâri' yıkılacağı gösterilmesine nazaran medrese-i mezkûre tarîka kalb olununca bedeli verilip verilmeyeceği ve bedeli tesviye olunduğu sûrette ol bedel ile âhar bir mahall-i münâsibde evvelki medrese gibi bir medrese inşâ edilip edilmeyeceği husûslarının îzâhı ve vakfiyenin asl veyâ sûret-i musaddıkasının birlikte isbâli iktizâ eder.

Suâl: Bir beldede vâki' bir medresenin talebesi dağılsa cânib-i vakıfdan o medrese müderrisine meşrût olan maâşın mekâtib-i İslâmiyyenin idâresine i'tâsı câiz olur mu?

Cevâb: Müderris olan kimse tadrîsi için hâzır ve muntazar oldukça vazîfesini i'tâ etmemek câiz olmaz.

Huzûr-ı âlî-i cenâb-ı fetvâpenâhiye

Evkâf hakkında bazı ifâde ve istiftâyı hâvî ve altı maddeyi muhtevî olarak tanzîm ve Varna Evkâf Encümeninin 19 Muharrem Sene [1]329 tarihli mazbatasına leffen makâm-ı müftî'l-enâmîlerine takdîm olunup beyân-ı muktezâsı zımında Fetvâhâneye havâle buyurulan arızalar lede'l-mütâla'a mevâdd-ı mezkûre ile mukâbillerinde her birinin iktizâ-yı şer'îleri ber-vech-i bâlâ tahrîr ve terkîm kılınmıştır. Ol bâbda. 14 Safer Sene [1]329.³⁸

Bulgaristan'ın karallığa geçişiyle birlikte ahâlinin elindeki arâzinin niteliği, öşür gerekip gerekmediği ve miras taksiminin nasıl yapılacağı, zekât, mülkiyet hakkı gibi konular da cevâbı istenilen sorular arasında yerlerini almıştır:

"Suâl: Bulgaristan krallık olduğundan ahâli-i İslâmiyye'ye Bulgar Hükümetinin aldığından ma'âda ayrıca öşür vermek lâzım olur mu?

38 Fetvâhâne-i 'Âli Ecvibe-i Şer'iyye Defteri, 378, 30.

Cevâb: Hükümet-i mezkûre arâziden resm aldığı takdirde ayrıca öşür vermek lâzım olmaz.

Suâl: Bulgaristan krallık olduğundan ahâlî-i İslâmiyye'nin tarlaları mülk hükümüne girip de miras taksiminde zükûr ile inâs beyninde ale's-seviyye mi yoksa ikili birli mi taksim etmek lâzım gelir?

Cevâb: İ'lân-ı istiklalden sonra Bulgaristan'da bulunan arâzî mutasarrıfları yedlerinde ibkâ edilmiş olmasına binâen mezkûr arâzîde mülk hakkı câri olup ol vecihle tevârüs eder.

Suâl: Bir adamın yirmi koyunu olup da kuzularıyla beraber kırka bâliğ olsa henüz kuzuların üzerinden havelân-ı havl bulunmadığı halde o kırktan bir koyun zekât vermek lâzım olur mu?

Cevâb: Bir kimsenin evvel-i havlde nisâb-ı şer'den noksân olan mülk koyunlarında vasat-ı havlde ol koyunlarından hâsıl olan kuzularla beraber âhir-i havlde nisâb-ı şer'î bulunsa mezkûr koyunların zekâtını edâ ol kimse üzerine vâcibe olmaz.

Suâl: Bir kimse orman veya mera içinde yabânî bir armut ağacına aşî yapıp bilâhare o orman veya merayı başka birisi bâ-tapu tarla yapsa mezkûr armut ağacını tarla sahibi zabta kâdir olur mu?

Cevâb: Bir kimse diğer bir kimesnenin taht-ı tasarrufunda bulunan tarlası içerisindeki hudâ-yı nâbit eşcârı aşîlâsa aşî kaleminden süren filizler ve ol filizlerden husûle gelen meyve ol aşîlayan kimsenin olur.

Huzûr-ı âlî-i cenâb-ı müftî'l-enâmîye

Bazı mesâil-i şer'iyyenin istiftâsını hâvî bir kıt'a varaka-i istiftâiyyenin rabtıyla muktezayât-ı şer'iyyelerinin beyânı talebini hâvî talebe-i ulûmdan Muhammed Efendi tarafından mu'tâ ve muhavvel arzuhâl Fetvâhânedeki mütâlâ'a edilerek varaka-i mezkûrede muharrer es'ile ile cevâb-ı şer'ileri ber-vech-i bâlâ tahrîr ve terkîm kılınmış olmakla ol bâbda. Fi 2 Şa'bân Sene [1]329.³⁹

Bulgaristan'ın dâru'l-harb haline gelmesiyle birlikte fâizle ilgili meseleler de merak edilen bir diğer konu olmuştur:

"Huzûr-ı âlî-i cenâb-ı meşihatpenâhiye

Bulgaristan'ın dâire-i hükümetinde bulunan bilâd ve kurâdaki ahâlî-i İslâmiyye beyninde veyâhud bir müslim ile bir hristiyan arasında ribâ câri olup olmayacağı ve Bulgaristan bankalarına müslümanlar tarafından mebâliğ bırakılarak nemâsinin ahzi câiz ve hükümet-i mezkûre cânibinden istifâ edilen dönüm parası nâm resm ile öşürden halâsı mümkün olup olmadığının beyânı

39 Fetvâhâne-i Âli Ecvibe-i Şer'iyye Defteri, 378, 35.

istirhâmını hâvî Slistre kasabasının Satûrî mahallesinde mukîm doğramacı İsmail Ağa tarafından makâm-ı fetvâpenâhîlerine mevrûd ve muhavvel 18 Zilka'de Sene [1]328 tarihli arıza mütâla'a edildi.

Ma'lûm-i hakâyik-ı melzûm-i meşihatpenâhîleri olduğu üzere dâr-ı harbde müs-lim ile harbî arasında ribâ olmadığı gibi vech-i muharrer üzere arâziden resm istîfâ edildikten sonra tekrar öşür vermek lâzım olmaz. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül'-emrindir. Fî 16 Muharrem Sene [1]329/17 Ocak 1911.⁴⁰

2.3. Yunanistan'la İlgili Meseleler

Osmanlı Devleti, 1830 Londra Protokolü sonucunda Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu kabul etmiştir. Kurulan devletin sınırları içerisinde kalan müslüman Türklere bu protokolle bazı güvence hakları tanınmıştır. Londra Protokolü'nün beşinci maddesine göre Yunan hükümeti, Osmanlı hükümeti gibi genel bir af duyurusunda bulunacak ve Yunanlılar ile savaşmış kişilerin mallarından mahrum edilmemesini, canlarına hiçbir sebeple dokunulmamasını temin edecekti. Yunanistan hâkimiyeti içerisindeki topraklarda yaşadıkları bölgede kalmak isteyen müslümanlar mülkiyetlerini koruyacak ve aileleri ile tam bir güvenlik içerisinde yaşamlarını sürdürebileceklerdi.⁴¹ Bu garanti sebebiyle Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından bu ülke topraklarında kalan müslümanların Osmanlı döneminden kalan mülkiyet hakları konusunda Meşihate danışıldığı görülmektedir. Mîrî arazi ve dalyânın mülkiyeti hakkında Yunanistan Sefâreti tarafından iletildiği belirtilen takrîre Meşihatın 14 Eylül 1870'de verdiği cevap; tarla ve dalyânın vakıf ya da mîrî yerde olması durumunda mülkiyetinin vakıf ya da beytûlmâle ait olduğu, ayrıca dalyânın belli bir kişiye münhasır olmayan deniz veya büyük nehirde olması durumunda, zarar vermeksizin kendi av aletleriyle avlanmak isteyen kimsenin de herhangi bir izin almasının gerekmediği şeklinde olmuştur:

"Savb-i 'âlî-i hazret-i meşihatpenâhîlerine vârid olan işbu tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı vekâletpenâhî ve melfûfu olan Yunan sefâretinin takrîri mütâla'a olunmuştur. Bir tarla veyahud bir dalyânın mutasarrıfı olmak için tapu ısdârı lâzım olup olmadığı ve bilhassa bir dalyâna mâlik olmak için izn-i sultânî lâzım mıdır yoksa sipâhî tarafından verilen tapu kifâyet edip etmeyeceğinin istiftâ kılındığı takrîr-i mezkûr meâlınden ve îcâb-ı şer'îsinin istiş'âr buyurulduğu tezkire-yi müşârun-ileyhâ meâl-i münifinden müstefâd olup ma'lûm-i 'âlî-yi hazret-i fetvâpenâhîleri buyurulduğu üzere tarla mülk ise şirâen temellükü mîrî ise rakabesi vakıf ve beytû'l-mâle âid olmakla gerek mutasarrıfından ve gerek mahlûlden teferruğda mütevellî ve sâhib-i 'arz izinlerine mütevakkıftır. Ve dalyân dahî vakıf veya mîrî yerde muhrez olursa hukûk-ı tasarrufiyyesi vakıf ve beytû'l-mâle âiddir. Ve kendisiyle intifâ' şahs-ı vâhîde münhasır ol-

40 *Fetvâhâne-i 'Âlî Ecvibe-i Şer'îyye Defteri*, 378, 28.

41 Saide Yapıcı, "Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya'da Dini Haklar Meselesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6, /11, (Aralık 2019), 59.

mayan deniz ve enhâr-ı kebîrede mülk âlât-ı sayd ittihâziyla bilâ-zarar sayd murâd eden kimesneye şer'an me'zûn olmak lâzım olmadığıнын iş'ârî menût-ı re'y-i 'âli idüğü fi 17 Ca. Sene [12]87/14 Eylöl 1870."⁴²

2.4. Bosna'yla İlgili Meseleler

1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı'dan ayrılan bir diğer Rumeli eyaleti olan Bosna, Hersek'le beraber Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun himayesine bırakılmıştı. Bosna müslümanları Avusturya-Macaristan'ın işgaline karşı koydularsa da 29 Temmuz'da başlayan işgal 20 Ekim 1878'de tamamlanmıştı. Böylece Bosna-Hersek'te Osmanlı hâkimiyeti dönemi kapanmış oluyordu.⁴³ Müslümanların dinî kurumları üzerinde kontrol sağlamak için hükümet 1882 yılında yüksek dinî başkan durumundaki reisülulemâ makamını oluşturdu. Ayrıca bu makamın başında bulunduğu dört üyeli bir ulemâ meclisi de teşkil edildi. Reis ve ulemâ meclisi üyeleri, altı müftü ve yirmi dört seçilmiş üyeden oluşan ayrı bir seçici organ tarafından seçilirdi. Reislik görevi için tesbit edilen üç adayın ismi imparatora verilir, o da birini reis olarak tayin ederdi. Reis ancak İstanbul'daki şeyhülislâmdan dinî görevi icra edebileceğine dair bir izin (menşur) aldıktan sonra görevine başlayabilirdi. Her bir bölgenin ulemâ meclisinin teklif ettiği adaylar arasından hükümet tarafından seçilen bir müftüsü vardı. Yüksek din görevlilerinin ve memurlarının maaşları ise vilâyet bütçesinden karşılanırdı. Reisülulemâ kurumu zaman içinde vakıf idare heyetinin haklarını kontrol edecek kadar ileri gitmiş, bundan huzursuz olan müslümanlar da imparatora, vakıfların idaresiyle ilgili konularda otonomi verilmesini isteyen toplu bir dilekçe dahi vermişlerdi.⁴⁴ Bu sebeple Osmanlı'nın son döneminde sıklıkla sorulan meselelerden biri olan vakıf mülklerinin onlardan istifade edecek müslümanların kalmadığından bahisle satılmaları, yerlerine gelir getirecek başka binalar yapılması, yıkılıp modern usulde mektepler yapılması ya da müderris maaşlarının bu mekteplerin öğretmenlerine aktarılması gibi konuların Bosna'dan gelen sorularda bulunması şaşırtıcı olmamaktadır. İlgili olduğu yer açıkça belirtilerek Rifat Cemil tarafından gönderilen fetvâ talebine Meşihat tarafından verilmiş olan cevap vakıflarla ilgili altı mesele ve hükümlerini ihtiva etmektedir. Sorulardan birine ise cevap verilmeyip ek izâhât istenmiştir:

"Suâl: Avusturya ve Macaristan hükümetine ilhâk edilen Bosna vilâyeti havâlisinde bin beşyüzü mütecâviz hâlî ve boş vakıf arsa mevcûd olup vergisi hâsılâtından kat kat fazla olduğu ve istifâdesi hiç mesâbesinde bulunduğu veyâhud vergisi hâsılâtından ziyâde olduğu halde mezkûr arsaların ihbâsı için Bosna Vilâyeti Meclis-i Kebîrinin kararı ve merkez idâresinin kefâlet ve taahhüdü tahtında senevî re'sû'l-mâl ile yüzde beş fâizi ödemek şartıyla bir istikrâz akdi tasavvur olunmuş olduğundan bu gibi arsalar üzerine ebniye vesâire inşâsı vakfın ihyâsına vesîle olacağından istikrâzının akdine cevâz-ı şer'î var mıdır?

42 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Hariciye Nezareti Tahrirat* [HR. TH], No. 8, Gömlek No. 59,2.

43 Bosna-Hersek'in resmen Avusturya-Macaristan toprağı olduğunun kabulü ise 7 Ekim 1908'de olmuştur.

44 Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1992), 6/301-302.

Cevâb: Mezkûr arsalar vakfın müsekkafâtı muhrek veyâhud münhedim olarak arsa haline gelmiş ve vakfının ğallesi i' mârına ğayr-ı müsâid bulunmuş ise hâkimü'ş-şer'in izni ve devr-i şer'î icrâsıyla istikrâz olunarak vakfın i' mârına sarf câiz olur.

Suâl: Vakıf arsa terhîn olunmadan veyâ mülküne halel gelmeden istikrâz hasebiyle bu sene ahâlî-i İslâmiyyesi için şiddet-i lüzûm ve mübrem olan mekâtib ve medârisin islâhına meblağ-ı mezkûrun sarfına cevâz-ı şer'î var mı?

Cevâb: İş bu suâlden olmadığı cihetle izâh olunmak iktizâ eder.

Suâl: Vakıf arsa yeri pek ufak kalmış ve kıymet-i hakikiyyesinden ziyâde iştirâya tâlib ve bedel-i müşterâ ile birkaç misil vâridât te'mîn olunursa mezkûr arsanın fûruhtuna cevâz-ı şer'î var mı?

Cevâb: Bu kabîl müsteğnâ-anh kalan vakıf mahaller usûlü vechile nakid ile istibdâline mesâğ-ı şer'î vardır.

Suâl: Ebniye-i mukaddeseden câmi, tekke, medrese gibi emâkinin mürûr-ı zamânla münhedim olmuş veyâ mâil-i inhidâm olunup civârında bulunan İslamların kısmen ve külliyyen başka tarafa nakilleri ve oraları âdetâ Hristiyan mahalleri makâmına kâim olmuş gibi mebânî-i mezkûrenin vücûduna lüzûm kalmamış olursa bu gibi yerlerin satılmasına veyâ vakıf için bir vâridât te'mîniyle yerlerine ebniyelerin inşâsına cevâz-ı şer'î var mı?

Cevâb: Bi'l-külliyeye müsteğnâ-anhâ kalan cevâmî'-i şerife ve medâris ve mekâtib ve tekâyâ vesâire ve bi'l-meşrûta mütevellîleri olduğu halde onların olmadığı surette kibel-i şer'îden ta'yîn kılınacak adl ve müstakîm bir mütevellînin inzimâm-ı re'y ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'île kıymet-i mislîleri olan nakd ile istibdâl edilerek hâsıl olan nukûddan evfâk-ı mezkûrenin bânî ve vâkıfları nâmına yâd edilmek ve onların şartı her ne ise ânınla meşrût olmak üzere diğer cevâmî' ve medâris ve sâire inşâsı muvâfık-ı şer'î âli olup vâkıflarının şartı hilâfına hareket aslâ mukârin-i cevâz-ı şer'î olmaz.

Suâl: Evkâfa âid olup otuz seneyi mütecâviz mekâbir-i İslâmiyyeye li-sebebin mine'l-esbâb hükûmet-i mahalliyye mevtâlarının defnine ruhsat vermeme-si bu gibi mekâbirin fûruhtuna veyâ vakıf ve meârif için üzerlerine ebniye inşâsına cevâz-ı şer'î var mı?

Cevâb: Makbereden diğer sûretle intifâ' câiz olmayıp muhâfaza edilmeleri lâbüddür.

Suâl: Belediye bahçesi halinde ifrâğ edilmiş mekâbir-i İslâmiyyenin arsalar halinde ifrâğı ve ebniyelerin inşâsı sûretiyle hükûmetten istirdâdı mümkün olursa suver-i meşrûha vechile vakıf için mesâğ-ı şer'î var mı?

Cevâb: Mekâbir-i müslimîn belediyeden istirdâd olduğu takdirde beşinci mes'elenin cevâbı cihetinde zikr olduğu vechile onların da muhâfaza edilmeleri lâzımdır.

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı meşihatpenâhîye

Ber-vech-i bâlâ derc ve tezbîr kılınan mesâil-i şer'iyeye haklarındaki iktizâyı şer'inin beyânı istihâmını ve Rifat Cemil imzasını muhtevî olup beyân-ı muktezâ-yı şer'îsi zımında Fetvâhâneye havâle buyurulan arzuhâl lede'l-mütâla'a mesâil-i mezkûre ve cevâb-ı şer'îleri yekdiğere muhâzî olarak tahrîr ve terkîm kılınmış olmakla ol bâbda fî 5 Şa'bân Sene [1]329/1 Ağustos 1911.⁴⁵

Bosna hakkında gündeme gelen bir diğer mesele de İslam Bankası kurulmasının cevâzı hakkındadır. Fahreddin Demirvij tarafından gönderildiği belirtilerek Fetvâhâne defterine kaydedilen fetvâ metninde sorunun nereden geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı fetvânın *Teârûf-i Müslimîn* isimli dergide aynen yayınlanıp, sorunun Bosna'da İslam Bankası kurulmak istenmesi sebebiyle istiftâ edildiğinin belirtilmiş olması bu talebin nereden geldiğine açıklık kazandırmaktadır.⁴⁶

"Fevâid ve mehâsin-i kesîre temîn eyleyeceği lede'l-müzâkere tebeyyün eylediği cihetle bu senede bir İslam Bankası tesîsinin cevâz-ı şer'îye mukârin olup olmadığı istiftâsını mütezammin fî 10 Şevval Sene [1]327 tarihle müverrah ve Fahreddin Demirvij imzasıyla mümzî olarak makâm-ı celîl-i fetvâpenâhîlerine bi'l-vurûd beyân-ı muktezâ-yı şer'îsi zımında Fetvâhâneye suâl buyurulan arıza mütâlaa olundu.

Ma'lûm-ı âlî-i şeyhülislâmîleri olduğu üzere mezkûr bankaya tevdi' ve ikrâz ve idâne ve tebdîl veya suver-i sâire ile bırakılan ve alınan mebâliğ husûsunda mesâil-i şer'iyesine tevfi-k-i muâmele olduğu ve ez cümle idâne ve istidânenen hâsıl olacak nemâ ilzâm-ı ribh yani fukahâ-yı kirâmın beyân buyurdıkları tarafın birisiyle devr-i şer'î icrâ edildiği takdirde meşrû ve helal olur. Fî 29 Şevval Sene [1]328. Şifâhen bâ-emr-i meşihatpenâhî bir sûreti ihrâc şod. Fî 21 Hâ. Sene [1]329/4 Temmuz 1913."⁴⁷

2.5. Karadağ'la İlgili Meseleler

Karadağ, Balkan devletlerinin çoğu gibi 1878 Berlin anlaşmasıyla prenslik olarak bağımsızlığını kazanmıştır. Karadağlı müslümanlar bu gelişmeden sonra bilhassa çocuklarının dinî eğitimleri için bir an evvel müftü tayininin yapılmasını talep etmişlerdir. Bu isteğin karşılanması aynı zamanda Berlin Antlaşması'nın otuzuncu maddesinin bir gereğiydi. Nitekim Berlin Antlaşması'ndan sonra Karadağ hükümeti ile Osmanlı hükümeti, şeyhülislâmın bir müftüyü Karadağ'daki müslüman cemaatinin manevî lideri olarak ataması konusunda anlaşmışlardı. Karadağ'da şeyhülislâm onayı ile Prens Nikola tarafından atanan ilk müftü olan Ülgünlü Salih Hulusi Efendi'ye iftâ vazifesinin yanında İslam şer'îati çerçevesinde

45 *Fetvâhâne-i Âli Ecvibe-i Şer'iyeye Defteri*, 378, 35-36

46 Fetvânın istendiği tarihin 1327 değil de 1328 olarak verildiği yazı isimsiz olarak yayınlanmıştır. "İslam Bankası" *Teârûf-i Müslimîn*, 1/21, (28 Teşrin-i Evvel 1326), 343-344.

47 *Fetvâhâne-i Âli Ecvibe-i Şer'iyeye Defteri*, 378, 24.

yargılama yetkisi de verilmiştir. Müftünün maaşının yarısını Karadağ Devleti verirken, diğer yarısını ise Osmanlı Devleti üstlenmiştir.⁴⁸ Karadağ'daki müftü tayinleri hakkında da Osmanlı Devleti ile çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Ancak bunların yanında farklı konularda da Meşihatten taleplerde bulunulmuştur. Bunlardan birisi müslüman olup da Karadağ ya da Osmanlı tebaasından olanların karşılıklı olarak birbirlerine mirasçı olup olamayacakları meselesinin beyânı talebidir. Meşihatın bu soruya olumlu cevap verdiği görülmektedir:

"20 Safer 1308/5 Ekim 1890

Devlet-i aliyye ve Karadağ tebe'a-i müslimesinin yekdiğerine vâris olmaları meselesi hakkında Karadağ Hâriciyye nâzırı vekîlinin icrâ eylediği tebliğatdan [?] Çetine Sefâret-i seniyyesinden vârid olan tahrîrât ve istişâre odasından itâ olunan mutâla'anâme üzerine zât-ı âlî-yi meşihatpenâhî ile bi'l-muhâbere cevâben ihrâc olunan fetevâ-yı şerîf mücebince müteveffâ-yı müslimin tebe'a-i ecnebiyyeden olan müslim veresesini mirasından mahrum olmayaçağı gösterilerek keyfiyyet cevâben sefâret-i müşârun-ileyhâya izbâr olunmuş ve Karadağ hükümeti tarafından Karadağlı müslümanların terikesinden tebe'a-i devlet-i aliyyeden müslim vârislerinin bi'l-mukâbele hak almalarında muvâfakat olunmuş olduğu beyanıyla ber-müceb-i fetvâ-yı şerîf hareket olunması hususunun savb-ı âlî-i dâverîleriyle Kosova/ İşkodra Vilâyet-i Celîlesine tebliğini Hâriciyye Nezâret-i Celîlesinden bâ-tezkire beyân ve ifâde kılınarak vilâyet-i müşârun-ileyhâya tebliği mâh-ı Aralık'da oraca da mücebince icrâsı icâbına himem-i aliyye-i düstûrîleriyle derkâr buyurulması bâbında."⁴⁹

Podgariçe Şehbenderliğinden gönderilen bir tahrîrde ise salt istiftâ değil de Belgrad'da Sırpçaya yanlı şekilde tercüme edilen Kur'ân-ı Kerîm tercümesinin Karadağ'daki müslümanlar tarafından okunmaması konusunda ahâlîyi uyaran bir ilan gazetelere verilmesi talebi yer almaktadır.⁵⁰ Bu talebin gündeme geliş sebeplerine bakıldığında Kur'ân'ın Sırpça'ya tercümesi meselesinin bir süredir Sırp'ların gündeminde olduğu görülmektedir. Mesela bir Sırp din adamının 1874 yılında Kur'ân hakkında yazdığı makalede Kur'ân'ın cennetten çıkmadığı, Tanrı'nın sözü olmadığı ve Muhammed'in sözü olduğu, vahyin hayal ürünü ve delilikten ibaret olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın çocuksu, yalan ve rüya-

48 Abidin Temizer, "Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar (1878-1913)" *History Studies*, 5/3, (Mayıs 2013), 230-231.

49 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi* [DH. MKT], No.1767, Gömlek No. 56.1.

50 "Bâb-ı Âlî Dâire-i Hariciyye Mektûbi Kalemi

Fi 11 Cumâdiye'l-âhire [1]314 ve fi 4 Teşrin-i sâni [1]312 tarihli Podgariçe Şehbenderliği tahrîrâtı suretidir. Galat olarak Belgrad'ta Sırp lisanına tercüme olunan mushâf-ı şerîfin tercümesi Karadağ İslamları tarafından elde edilip mutâla'a olunmakta ve Sırpça'dan başka ilim bilmediklerinden müşevveş olacakları tabiidir. Sâlifü'z-zikr tercümenin hudûd kurbîyyeti cihetiyle memâlik-i şâhâneye idhâl olunacağı melhûz olup men'i hakkında İşkodra vilâyet-i celîlesine cerayân eden muhâberenin ve Çetine Sefâret-i Seniyyesine yazılan arızanın dört kıt'a evrak sûretleri manzûr-ı âlî-i cenâb-ı nezâretpenâhîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılındı. Binâenaleyh tercümenin ahâlî-i İslâmiyye mutâla'a etmemek üzere tevâfuk-ı re'y-i nezâretpenâhîleri tensib buyurulduğu halde Bâb-ı Meşihat marifetiyle tercüme-i mebhûsenin muzır idüğüne dâir gazeteye ilan ve birkaç nüsha gazetenin bura ahâlî-i İslâmiyyesine tevzî' olunmak üzere âcizlerine irsâliçün icâb edenlere irâde buyurulması manzûr-ı re'y-i rezin-i isâbetkarın-ı cenâb-ı nezâretpenâhîleri buyurulmağın ol bâbda." (Osmanlı Arşivi, (BOA), *Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı* [Y. A. HUS], No. 362, Gömlek No. 133, 2.)

dan ibaret olduğunu ve birçok zıtlıklar içerdiğini, Boşnakların yakında ellerine ulaşacak Sırpça bir Kur'ân tercümesinden bunları öğreneceklerini söyleyen yazar Kur'ân'ın kim tarafından tercüme edileceği ve hangi dilden çevrileceği konusunda ise bilgi vermemiştir.⁵¹ Podgariçe Şehbenderliğinden gönderilen belgede de söz konusu tercüme yapanın kim olduğu belirtilmemişse de Hanifed Kajkus bu konuyla ilgili kaleme aldığı makalede tercümenin Mihailo Miço Ljubibratiç tarafından yapıldığını 1879 tarihli bir gazete röportajına dayanarak tespit etmektedir. Bu yazıda Ljubibratiç, ilk baskıda Al-Koran olarak isimlendirilen tercüme Kazimirski'nin Fransızca üçüncü baskısına göre yaptığını açıklamıştır. Bu tercüme 1868 yıllarında başlandığı haber yapılmış ve mütercim ifadesine göre 1874 yılında da tamamlanmıştır.⁵² Bu tercümenin amacı ve hedef kitlesinin kimler olduğu konusunda ise mütercim; Kur'ân'ın Sırpça hariç bütün Avrupa dillerine çevrildiğini, halbuki onların müslüman soydaşları olmadığını ya da müslümanlarla ortak çıkarları bulunmadığını, Sırpların ise beş yüz yıldır müslümanlıkla temas halinde olduklarını, Bosna Hersek, eski Sırbistan ve Zeta'da halkın üçte birini oluşturan kendi soydaşlarının bulunduğunu, buna rağmen Sırpça Kur'ân tercümesine sahip olmadıklarını söylemektedir.⁵³ Ancak Kajkus, bu tercüme ile mütercimin asıl hedefinin milli/siyasî bir etki oluşturarak müslüman Sırplarla hristiyan Sırpları barıştırıp onların birlikte Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'a karşı ayaklanmasını sağlamak olduğu görüşündedir.⁵⁴

Ljubibratiç'in tercümesi gibi bu tecümede esas alınan Kazimirski'nin tercümesinin 1873 Paris baskısı hakkında da Beyrut Maarif Müdürü Mahmud Celaledin tarafından 14 Zilhicce [1]310'da merkeze bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda tercümenin, mukaddimesinde yer alan Kur'ân-ı azimüşşânın nüzülü ve intişârı ve kelâmullâhın ahvâl-i umûmiyyesi hakkındaki bilgilerin yanlışlığı sebebiyle muzır olduğu tespiti yapılmış ve Kur'ân'ın başka dillere tercümesinin hükmü hakkında açıklama istenilerek bir nüshası Sadârete gönderilmiştir. 11 Muharrem 1311'de verilen cevapta ise Kur'ân'ın başka dillere tercümesinin câiz olmadığına dair Meşihatın kararının bulunduğu belirtilerek söz konusu tercümenin alıkonulduğu bildirilmiştir.⁵⁵

Sırpçaya yapılan Kur'ân tercümesinin câiz olmadığı hakkındaki hükümle tercüme esas olan Kazimirski tercümesinin hükmünün sebebinin temelde aynı olduğu söylenebilir. Hem Kur'ân'ın aslına uygun tercüme edilmemiş olması hem de mukaddimesindeki yalan yanlış ifadeler ve iftiralar bu tercümelelerin yasak-

51 Kajkus, "Kur'an'ı Sırpçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratiç (Mihailo Miço Ljubibratiç) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme", 40.

52 Kajkus, "Kur'an'ı Sırpçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratiç (Mihailo Miço Ljubibratiç) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme", 38.

53 Kajkus, "Kur'an'ı Sırpçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratiç (Mihailo Miço Ljubibratiç) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme", 42.

54 Kajkus, "Kur'an'ı Sırpçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratiç (Mihailo Miço Ljubibratiç) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme", 40.

55 Osmanlı Arşivi, (BOA), *Maliye Nezareti Mektubi Kalemi* [MF. MKT], No.179, Gömlek No.115.

lanmasının asıl sebebi olmalıdır. Ancak bunun yanında Sırpça tercüme özelinde Meşihatın Balkan müslümanlarının ulusalcı akımlara kapılıp İslam dünyasıyla olan bağlarının zayıflamasını engellemek istemiş olması da muhtemel diğer sebepler arasında görülebilir.

Karadağ'daki müslümanlar hakkında son olarak zikredilecek mesele müslümanların öldükten sonra hemen defnedilmeyip tabip muayenesinin ardından defnedilmeleri, ayrıca kendilerinden papaslık hakkı denilerek bir ücret talep edilmesi hakkındaki soruya Meşihatın verdiği şu fetvâ olacaktır:

"Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı fetvâpenâhiye

Karadağ hükümeti tebeasından olub da orada sakin iken vefat eden kimselerin tabib tarafından muayeneleri ba'de'l-icra vefâtından yirmi dört saat sonra defnedilmesi ve emvât-ı müsliminin beherinden papaslık hakkı nâmiyla yarımşar lira aranılması(?) hakkındaki muâmeleye karşı mahallî müftülüğünden bir kadının ba'de'l-vefât muâyene-i tibbiyesinin icrâsı şeriate muhalif ve naâşın bir an evvel defni lâzımeden olduğu beyânıyla muhalefet eylediğinden Çetine Sefâreti Maslahatgüzarlığından iş'ârına atfen istisfâr keyfiyyetini mütazammın Hâriciye Nezâret-i Celîlesinin fî 26 S. Sene [1]327 tarihli ve 25 numaralı tezkire-i muhavvesiyle nezâret-i müşârun-ileyhânın fî 15 M. Sene [1]328 tarihli ve 42 numaralı diğer tezkiresi birleştirilerek mütâla'a olundu.

Ma'lûm-ı dekâyik-ı melzum-ı müftî'l-enâmîleri olduğu üzere sekte-i kalb ve mûmâsili emrâza mübtela olan kimselerin fevtinde mevzin teyakkununa değin defnin teh'iri caiz ve emvât-ı müslimîne hürmet lâzımeden olduğundan bu kabil hastalıklardan mâ'adâ hastalığa mübtela olarak vefat edenlerin mevzin teyakkunu akabinde definlerinin ta'cili lazım geldiği ve ba'de'l-vefât müslime bir kadının muâyenesinin icrâsı ğayr-ı câiz bulunduğu ve papas ücreti nâmiyla talep olunan mebâliğin ahzı câiz olmayacağı muktezayât-ı şer'at-i ğarrâdan olmakla ol bâbda. Fî 18 Muharrem Sene 1328/30 Ocak 1910."⁵⁶

Sonuç

Düşman eline geçip bilâhare geri alınan ya da tamamen elden çıkan topraklarla ilgili pek çok fetvânın, soruların nereden geldiği genellikle belirtilmeyerek mecmûaların siyer bölümlerine kaydedilmiş olması bu fetvâların farazî fetvâlar olduğunun düşünmesini gerektirmez. Özellikle şeyhülislâm fetvâlarının toplandığı mecmûalardaki fetvâlar -bazen aynısı daha önceki fetvâ mecmûalarında bulursa dahî- çok farklı bağlamların ürünü olabilmektedirler. Mesela yukarıda zikredilen din değiştiren esirlerin mübadelesiyle ilgili fetvâların akâidle ilgili olmaktan öte Nemçeli esirler hakkında aktif siyasetin içinde oluşan kriz esnasında hukûkî görüş ifade eden fetvâlar oldukları görülmektedir.

56 *Fetvâhâne-i Âli Ecvibe-i Şer'iyye Defteri*, 378, 10.

Hakimiyetten tamamen çıkan Rumeli toprakları olan Bulgaristan, Bosna, Yunanistan, Karadağ gibi yerlerde azınlık haline gelen müslümanlar -yapılan antlaşmalar gereği- dinî ve kazâî işleri konusunda halife olarak Osmanlı padişahına, dolayısıyla Meşihâte bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bu süreçte müftülerin tayinleri, görev ve yetkileri konusu da sık sık problemlerin yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Meşihat de bu sebeple ihtiyaç duyuldukça açıklamalar yapmış, hakların ihlali durumunda da gücü nispetinde konuya müdahil olmaya çalışmıştır.

Kaybedilen Rumeli topraklarındaki vakıfların durumu da başka önemli bir mesele grubudur. Bu yerlerdeki müslüman ahâlînin katledilme ya da göçe mecbur bırakılma gibi sebeplerle zaman içinde azalması, vakıf emlâkinin harâb olması, gelirinin giderinden daha az olması, belediye çalışmaları için mezarlıkların taşınması vb. sebeplerle vakıfların satılması veya şartnâmelerde yazmayan başka yerlere gelirinin tahsîsi gibi konular bu bölgelerden Meşihate yöneltilmişlerdir.

Hakimiyetten çıkan toprakların dârülharp haline gelmesi ile müslümanlar arasında ya da müslümanlar ile gayr-ı müslimler arasında ribânın câiz olup olmadığı, kadın ve erkek arasındaki miras taksiminin İslam ülkesindeki gibi mi yoksa müsâvî mi olacağı, vatandaşı oldukları devletin öşür arazisinden vergi alması durumunda ayrıca öşür vermenin gerekip gerekmediği gibi meseleler yanında İslam Bankası kurmanın caiz olup olmadığı da izahı istenen diğer meseleler arasındadır.

Birbirinden farklı ülke ve konular hakkında zikredilen örnekler göstermektedir ki yüzyıllar boyunca yönetilmiş Rumeli topraklarından askerî ve siyâsî olarak çekilmiş olmak bir anda bütün bağların kopmasını sağlamamış, Meşihat kurumu -hilafet merkezinin en yüksek dinî müessesesi olması hasebiyle- geride kalan müslüman halkın dinî konularda ve toplumsal hayatta karşılaştıkları sorunların çözümünde Osmanlı'nın devlet olarak ortadan kalktığı son ana kadar muhatap olmaya devam etmiştir.

EK: "15 Safer Sene [1]314 tarihli tezkire-i Meşihatpenâhî sûretidir.

Müftilerin memâlik-i şâhânedeki vezâifiyle sûret-i intihâb ve ta'yinleri hakkında bazı istizâhâtı hâvî Bulgaristan kapı kethüdâlığından verilen takrîr ve tercümesinin leffiyile Adliye Nezâret-i Celîlesinden alınan tezkire ve melfûfâtının gönderildiğine ve bu bâbdaki mütâla'a-i 'âcizinin iş'ârına dâir şeref-vürûd eden 5 Muharrem Sene [1]314 tarihli ve yetmiş adedli tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîleri ve melfûfâtı meâlleri rehîn-i müdrike-i senâverî oldu. Memâlik-i şâhânedeki müftiler tedris-i 'ulûm-i şer'iyeye ile meşgûl ve bâ-ilm-i fıkha ziyâde intisâb ile ma'rûf zevâtın mahallerince ulemâ ve müncizât-ı ahâlî tarafından bi'l-intihâb vilâyât mecâlîs idâresinden bâ-mazbata inhâ olunarak makâm-ı senâveriden nasb verilene menşûr i'tâ edilir. Müftiler me'mûrîn-i şer'iyeden bulundukları gibi mahalleri mecâlîs idâresinde de a'zâ-yı tabîyyeden olup vazîfeleri ahâliden emr-i ibâdât ve muâmelât-ı şer'iyeden taleb-i fetvâ ve hükkâm-ı şer'î taraflarından mürâfa'ât-ı şer'iyeye üzerine istiftâ vukû'unda tahrîr-i mesâil-i müftâ-bihâ ile i'tâ-yı cevâb etmektedir. Bulgaristan ve Şarkî Rumelî'de dahî Cemâat-i İslâmiyye tarafından intihâb ve komiserlikten inhâ edilen ehil ve muktedir zevât bâ-menşûr nasb olunmakta ve Bulgaristan ahâlî-yi İslâmiyyesinden umûr-ı dîniyye ve husûsât-ı şer'iyelerini fasl u hasm için müstakillen nüvvâb ta'yin olunmadığından müftiler hükme dahî me'zûn kılınarak fasl-ı da'vâ-yı şer'iyeye etmekte olup Şarkî Rumelî'de ise ta'lîmât-ı mahsûs icâbınca müftilerden başka olarak yine mahalleri ulemâsından umûr-ı şer'iyeye vâkıf birer de nâib ta'yin edilmiştir.

Ancak bir müddetden beri yedlerinde menşûr bulunmayan kesân hükümet-i mahalliyeye müftîlik me'mûriyyetine ik'ad olunarak bunlar salâhiyyet-i meşrû'aları olmadığı halde beyne'l-İslâm iftâ ve tevkî'i-i hükm edip halbuki verdikleri ilâm ve hüccetler Bâb-ı Fetvâca kabûl ve tenfiz olunamamasından nâşi ahâlî-i müslimenin hukûk-ı meşrû'aları zâyî' olmakda idüğünden kendilerine erbâb-ı ilim ve diyânetten müftî intihâb ve makâm-ı âciziden menşûr istihsâlinde Cemâat-i İslâmiyye serbest bırakılıp hilâfet-i kübrâ-yı İslâmiyye ile ahden dahî mahfûz bulunan ravâbit-ı dîniyelerinin tetarruk-ı halelden vikâyesi esbâbının lüzûm-ı istikmâli evvel ve âhir makâm-ı sâmi-i fahîmânelerine arz ve iş'âr olunmuşdu. Mezkûr kapı kethüdâlığın îzâhât-i mebhûsesi müftiler hakkında Bulgaristan hükümetince kaleme alınıp hukûk-ı İslâmiyye ve menâfi'-i saltanat-ı seniyyeye muğâyir olmasından dolayı Sobrâniye'ye vaz'ından men' ve müdâfa'ası 7 Cemâziye'l-âhir Sene [1]313 tarihli tezkire-i 'âcizî ile temennî ve iş'âr olunan nizâmnâmeye bir esâs ittihâzı fikrine müstenid evâmir vârid-i hatr olduğundan ve keyfiyyet hâiz-i ehemmiyet bulunduğundan iş'ârât-ı şerîfe vechile bu bâbdaki hukûk-ı mukaddese-i hilâfet-i 'uzmânın vikâyesi emrinin lâzım gelenlere tebliğât-ı müessire îfâsı vâbeste-i himem-i celîle-i sadâretpenâhîleri bulunmuş ve melfûfât-ı mezkûre leffen îade ve takdîm kılınmış olmakla ol bâbda."⁵⁷

57 BOA, Y. PRK. AZN, No.16, Gömlek No.24, 3.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet Akif. "Ali Haydar Efendi, Büyük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/396. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Beydilli, Kemal. "Ziştovi Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/ 467-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Selim III* [AE. SSLM.III]. No.6, Gömlek No.36-1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Hariciye* [C.HR]. No.42, Gömlek No.2087.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi* [DH. MKT]. No.1767, Gömlek No. 56,1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri* [HR. SFR.04]. No.799, Gömlek No. 44, 1
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hariciye Nezareti Tahrirat* [HR. TH]. No.8, Gömlek No.59,2.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliye Nezareti Mektubi Kalemi* [MF. MKT]. No.179, Gömlek No. 115.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı* [TFR. I.YN]. No.1, Gömlek No.906, 5.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı*, [TFR. I.YN]. No. 1, Gömlek No. 906,5.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Divan Name-i Hümayun Defterleri* [A. DVNSNMH. d]. No.4, Gömlek No.79.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı* [Y.MTV]. No. 83, Gömlek No.57.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı* [Y. PRK. A]. No.12, Gömlek No.54, 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı* [Y. PRK. AZN]. No.16, Gömlek No.24.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı*, [Y. PRK. MK]. No.14, Gömlek No. 122, 1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı* [Y.A.HUS]. No. 362, Gömlek No. 133,2.
- Djurđjev, Branislav. "Bosna-Hersek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/297-305. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Durmush, Shabanalı Ahmed. *Bulgaristan'da İslami Akımlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Fetvâhâne-i Âli Ecvibe-i Şer'iyeye Defteri*. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, 378.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Bulgaristan (Osmanlı Dönemi)" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- KAJKUS, Hanifed. "Kur'an'ın Sırçaya Çeviren İlk Mütercim Mihailo Miço Ljubibratić (Mihailo Miço Ljubibratić) ve Çevirisinin Kaynağı Üzerine Bir Değerlendirme ", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Nisan 2022, ss. 31-60.
- Netîcetü'l-fetâvâ*, Der. Seyyid Ahmet Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 003324, İstinsah Yeri ve Tarihi: 25 Muharrem 1239/Avrethisar, 195 vr.
- Temizer, Abidin. "Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar (1878-1913)". *History Studies* 5/3, (Mayıs 2013), 223-240.

Yapıcı, Saide. "Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya'da Dini Haklar Meselesi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6 / 11 (Aralık 2019), 54-69.

Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl*. İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmile, 1266/1850.